

İZZET BAHAR¹, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye ve “Yahudi Meselesi”*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2020, 324 s. ISBN: 979-625-7900-49-2

İkinci Dünya Savaşında Türkiye ve “Yahudi Meselesi” isimli bu eser “Çıkarların Uyuşması”, “İşgal Fransa’sında Türk Yahudileri”, “Diplomatlar” ve “Yahudi Mülteciler Meselesi” başlıklı dört ana bölüm, kaynakça ve dizinden meydana gelmektedir. Kitapta yirmiiç görsel yer almaktadır. Sonuç kısmı, harita, grafik, tablo ve ek bulunmamaktadır. Çalışma başlıca şu konuları kapsamaktadır: Nazi Almanya’sından gelen Yahudi akademisyenler ve hükümetin yaklaşımı, İkinci Dünya Savaşında Fransa’daki Türk Yahudilerine ne oldu?, İkinci Dünya Savaşında Fransa’daki gayrimuntazam Türk Yahudileri ve Ankara Amerikan Büyükelçisi Laurence Steinhardt’ın ilginç tutumu, İşgal Fransa’sında Türk diplomatları, Rodos Konsolosu Selahattin Ülkümen: 42 kişiyi mutlak ölümden kurtaran “Uluslararası Dürüst” Türk diplomatı, savaş yılları Viyana’sında sanat eserleri koleksiyoncusu gizemli bir Başkonsolos: Behçet Şefik Özdoğanlı, ABD Holokost Müzesi arşivinden bir tanık kaydı ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin Yahudi mülteci meselesine yaklaşımı ve İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Türkiye ve Yahudi mülteciler meselesi.

Kitabın bölümlerinin önemli bir kısmını 2014-2018 yılları arasında kaleme alınan ve *Toplumsal Tarih* dergisinin değişik sayılarında yayınlanan makaleler teşkil etmektedir. Giriş bölümü ve makalelerin bazıları yazarın *Turkey and the Rescue of European Jews* kitabında işlenen konuların özet anlatımları niteliğindedir.

Geniş birinci ve ikinci el kaynak kullanılmasına rağmen, kitap pek çok yorum, değerlendirme, tahlil ve maddi vakıa hatasıyla maluldür. Ayrıca, bir takım eksiklikler de göze çarpmaktadır. Bunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

İlk başta işaret edilmesi gereken yanlışlık Bahar’ın kitabının adında kullandığı “Yahudi meselesi” tabirine dairdir. Türk tarihinin hiçbir döneminde, Sırp, Yunan, Bulgar, Ermeni meselesi gibi, bir “Yahudi meselesi” mevcut olmamıştır. Yahudiler gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet dönemlerinde devlete daima sadık kalıp hiçbir isyan veya ayrılıkçı harekete kalkışmamışlardır. Türk Yahudileri yaşadıkları ülkenin iyi bir yurttaşı olmalarını öğütleyen ve Babil Talmud’unda yer alan “Krallığın kanunu [geçerli olan] kanundur” düsturuna

1 İzzet Bahar Orta Doğu Teknik Üniversitesinde lisans ve Boğaziçi Üniversitesinde lisansüstü eğitimini tamamlayarak 1977 yılında Yüksek Elektrik Mühendisi olarak mezun olmuştur. Uzun yıllar özel sektörde yönetici ve şirket ortağı olarak çalışmıştır. 2001’de yerleştiği Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) Pittsburgh Üniversitesinde İlahiyat Araştırmaları Bölümüne devam ederek yüksek lisans diploması almıştır. Aynı üniversitede yaptığı doktora bitirme tezi İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Türkiye’nin Yahudi konusuna yaklaşımı hakkında olmuştur. Yüksek lisans tezi *Jewish Historiography on the Ottoman Empire and its Jewry from the Late Fifteenth Century to the Early Decades of the Twentieth Century* başlığıyla The Isis Press tarafından 2008’de, doktora tezi de *Turkey and the Rescue of European Jews* diye bazı ilavelerle Routledge tarafından 2015’te yayınlanmıştır. Bahar’ın çeşitli dergilerde çıkan Türkçe ve İngilizce makaleleri ve ABD, İspanya, İsrail ve Türkiye’de katıldığı konferanslarda sunduğu bildiriler vardır.

itaat etmişler ve bu nedenle devlet nezdinde en fazla güvene mazhar cemaat olarak kabul ve ilgi görmüşlerdir².

Yeni kurulan cumhuriyetçe “benimsenen milliyetçi politikaya göre Türkiye etnik kimliği Türk olanların ülkesiydi” (s. 37) ve “Türk kimliğinin temel tarifi gayrimüslimleri dışıydı” (s. 40) tezleri doğru değildir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesi etnisite ve inanca değil çağdaş milliyet kavramına dayanmaktadır. 20 Nisan 1924 tarihli Anayasanın 69, 75, 88 ve 92. maddeleri bu konudaki çerçeveyi açıkça çizmektedir. Madde 69: Türkler kanun nazarında müsavi ve bilastisna kanuna riayetle mükelleftirler. Her türlü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazları mülga ve memnudur. Madde 75: Hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez. Asayiş, adab-ı muaşeret-i umumiye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü ayinler serbesttir. Madde 88: Türkiye ahalişi din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk itlak olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinn-i rüşde vusulünden resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğü kabul eden herkes Türktür. Madde 92: Hukuk-u siyasiyeyi haiz her Türk ehliyet ve istihkakına göre devlet memuriyetlerinde istihdam olunmak hakkını haizdir³. Cumhuriyet yönetimi Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) temsil edilmelerine dikkat etmiştir. Örneğin, Yahudi olan Samuel Abrevaya Marmaralı 1935’ten itibaren toplam sekiz yıl Niğde milletvekilliği yapmıştır⁴. Avrupa’daki Yahudi yığınları yok edilirken ünlü Yahudi bilim adamı Avram Galante 1943’te Niğde’den milletvekili olmuştur⁵. Galante’den sonra Yahudi Salamon Adato 1946-1954’te İstanbul’dan TBMM’ye seçilmiştir⁶. Bu durumda, Bahar’ın görüşünün aksine, “Türkiye Türklerindir” (s. 38) ifadesini Türkiye Türk yurttaşlarınınındır şeklinde anlamak iktiza eder.

- 2 Jak Kamhi, *Gördüklerim Yaşadıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013, s.404-405; Rifat Bali, *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, Yeni Baskı, İstanbul 2014, s. 15; Yusuf Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş., Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul 2004, s. 95-97; Stanford Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York University Press, New York 1991, s. 2-3, 270-271; idem, *Turkey and the Holocaust: Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution, 1933-1945*, New York University Press, New York 1993, s. 1-3, 305.
- 3 *Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete*, Kanun No: 491, 24 Nisan 1924; *Düstur*, Tertip 3, Cilt 5, s. 576.
- 4 *Türk Parlamento Tarihi*, Beşinci Dönem 1935-1939, C 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 600; Naim Güleriyüz, *Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş., İstanbul 2012, s. 100-102 ve 132; Rifat Bali, *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 161-185; “First Jewish M. P. Elected”, *The Jewish Chronicle*, 22 February 1935, s. 16.
- 5 Güleriyüz, *age.*, s. 32-37.
- 6 *Türk Parlamento Tarihi*, Dokuzuncu Dönem 1950-1954, Cilt 7, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 496-497; Bali, *age.*, s. 59-108.

Yahudilerin Cumhuriyet döneminde “sayılarının azalmasını yeğleyen bir politikayla yüzleştikleri” (s. 50) beyanının gerçeklerle uyuştuğunu kabul etmek zordur. Gerek Türk hükümeti gerekse Türk kamuoyu Yahudi yurttaşlarının 1948-1950 yıllarındaki İsrail’e kitlevi göçlerine gönül rızası göstermeyip Türkiye’de kalmalarını dilemişlerdir⁷. Türkiye’den İsrail’e göç edenlerin bazılarının Türkiye’ye geri dönüşleri Türk kamuoyunca genelde olumlu karşılanmıştır⁸.

Kitabın 55-71. sayfalarında Nazi Almanya’sından 1933-1939 yılları arasında Türkiye’ye gelen Yahudi akademisyenlere kucak açıp yüksek öğretim kurumlarında geniş imkanlarla istihdam sağlayan Türk hükümetinin tutumunun insancıl olmaktan ziyade çıkara dayandığı ileri sürülmektedir. Türkiye’deki 1933 Üniversite Reformunun Yahudi asıllı Alman bilim adamlarının Alman üniversitelerinden atıldıkları bir döneme rastlaması Türk hükümeti ve Alman bilim insanları için aynı zamanda büyük bir şanstı. Keyfiyet hem Yahudi personelin hem Türkiye’nin yararına olmakla birlikte, yazar sözkonusu iddiasını savunurken o yıllarda aralarında ABD’nin de bulunduğu hiçbir ülkenin Adolf Hitler’in zulmünden kaçan Yahudi bilim insanlarını topraklarına kabul etmeye yanaşmadığı gerçeğini göz ardı etmektedir. ABD’de önde gelen üniversiteler ve eğitim hastaneleri, Nazi Almanya’sında olduğu gibi, Yahudilere iş vermiyorlardı. Başkan Franklin Delano Roosevelt Harvard’da çok fazla Yahudi olduğuna inanıyor ve bu üniversitenin mütevelli heyeti üyesi olarak Yahudilere kota uygulanmasını salık veriyordu⁹. Gerçekte, o dönemde antisemitizm ABD’de yaygın olup komplo teorilerine göre Yahudiler komünistti ve haddinden fazla siyasi ve ekonomik güce sahiptiler. Ayrıca, kamuoyu anketleri Amerikalıların üçte birinin antisemit görüşlere sahip olduklarını, bunun da hükümetlerin politikalarını etkilediğini ortaya koymaktaydı¹⁰.

Sayfa 76 dipnot 6’da başlanıp kitap boyunca tekrarlanan Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivinin araştırmacıların istifadesine kapalı olduğu iddiası dayanıksızdır. Türkiye’de bulunan önemli dijital arşivlerinden biri de Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşividir¹¹. 1919-1958 yılları arasında Danimarka, Norveç, İzlanda, İsveç, Finlandiya, Letonya, Litvanya, Estonya, Çin, Polonya ve Almanya’ya dair toplam 105.000 sayfa uzunluğunda 32.444 adet belge Devlet Arşiv Başkanlığı Belge Tarama Sistemi (BETSİS) üzerinden araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Anılan belgelere ait katalog bilgilerine <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

7 Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, İletişim Yayınları, Yeni Baskı, İstanbul 2009, s. 129-190; “Turkey Studies Recognition”, *The New York Times*, 9 February 1949, s. 16.

8 “10 Percent of Turkish Immigrants Returned to Their Country of Origin: What is the Story of the Returnees?”, A Letter from Istanbul, *Hador*, 16 March 1953, s. 1.

9 Stuart Roth, “The Politics of Turkey during the Holocaust”, *Journal of the Oxford Centre for the Study of Law and Public Policy*, Vol.1/No.1 (2015), s. 94 fn46 and 117; Arnold Reisman, “German Jewish Intellectuals’ Diaspora in Turkey: 1933-55”, *The Historian*, Vol. 69/No. 3 (Fall 2007), s. 456.

10 Roth, agm., s. 94 fn46 and 117.

11 Taha Niyazi Karaca, *Tarihçi: Geçmiş Kurgulamak, Kuram-Tasarım, İnşa*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 370-371.

adresinden, katalog ile birlikte belge görüntülerine ise Ankara ve İstanbul'da bulunan Devlet Arşivleri Başkanlığı araştırma salonlarından erişilebilmektedir. Bu çalışmayı müteakip diğer ülke ve dönemleri muhtevi belge gruplarının BETSİS üzerinden araştırmacıların hizmetine sunulması planlanmaktadır¹².

İkinci Dünya Savaşında Türkiye ve "Yahudi Meselesi"'nin belirgin bir zaafı da İstanbul'daki Türkiye Yahudi Hahambaşılığı Arşivinden yararlanılmamış olmasıdır. Bahar'ın Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivinin kapalı olduğunu defaatla iddia etmesine mukabil, İstanbul'daki Yahudi Hahambaşılığı Arşivinin araştırmacıların istifadesine açık olmadığı gerçeğini dile getirmemesini anlamak mümkün değildir. Hahambaşılık Arşivinin kapalı olduğu, diğer tarihçiler meyanında, Türk Yahudileri yakın dönem tarihçisi ve *İkinci Dünya Savaşında Türkiye ve "Yahudi Meselesi"*'nin yayıncısı Rıfat Bali tarafından da belirtilmektedir¹³. Bali, "günümüzde Türk Yahudileri üzerinde araştırma yapmaya başlayan herhangi bir kişinin aklına ilk gelen fikir Türkiye Hahambaşılığı arşivlerinden yararlanmaktır. Ancak Türkiye Hahambaşılığında mevcut arşivler araştırmacılara açık olmadığı gibi sadece çok yakın tarihi kapsamaktadır" demektedir¹⁴. Uzmanlar, Türk Yahudi cemaatinin tarihinin bu Arşivdeki yüzbinlerce belge araştırılıp, incelenip gün ışığına çıkartılmadıkça gerçek anlamda yazılamayacağını ifade etmektedirler. Tarihçilerin Hahambaşılık Arşivinde çalışmak için şimdiye kadar buldukları bütün başvuruların reddedildiği bilinmektedir. Bali, "kendilerine başvuru Türkiye Hahambaşılığı yetkilileri ve cemaat yöneticileri müteaddit kereler cemaat arşivlerinin mevcut olmadığını beyan ettiler" diye yazmaktadır¹⁵. Çeşitli kişilerce devamlı sorulan suallere rağmen, Hahambaşılık Arşivinin ne zaman açılacağına dair bir emare yoktur. Buradaki belge ve kayıtların kimlerden saklandığını kestirmek zordur. Kapalı halinin makul olmadığı ve ciddi tarihçilerin mesaisini güçleştirdiği meydandadır. Hahambaşılığın evrakını gizlemesi için hiçbir meşru sebep bulunmamaktadır. Bu evrakın muhteviyatının açıklanmasının Türk Yahudi cemaatinin güvenliğini tehlikeye düşürmeyeceği düşünülebilir.

Bahar'ın araştırmasındaki ciddi bir kaynak eksikliği de Türk Yahudi cemaati içinde İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşayan Sami Kohen, Naim Güteryüz ve diğer kişilerin sözlü tanıklıklarına başvurmamasıdır. Anılan dönemde Türk Yahudileri ve Türkiye üzerinden yapılan Yahudi göçleri konularına sayfalarında yer veren *The New York Times*, *The Washington Post*, *The Christian Science Monitor*, *Chicago Daily Tribune*, *Boston Daily Globe* ve *The Baltimore Sun* gibi Amerikan gazeteleri ile *The Jewish Chronicle* ve *Jewish Telegraphic Agency* gibi Yahudi yayın organlarının kullanılmaması da ayrıca yadırgatıcıdır.

12 <https://diad.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligimiz-diplomatik-arsiv.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2021).

13 Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Devlet'in Örnek Yurttaşları (1950-2003)*, Kitapevi, İstanbul 2009, s. xxi.

14 Rıfat Bali, *Toplu Makaleler I Tarihün Ufak Bir Dîpnotu: Azınlıklar*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 468.

15 Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, Yeni Basım, İstanbul 2017, s. 28.

“Dışişleri Bakanlığı belgelerinin incelenmesi İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk hükümetinin Alman işgali altındaki Batı Avrupa’da yaşayan Türk Yahudilerinin özel bir koruma arzusu ve çabası içinde olmadıklarını gösteriyor” (s. 99) cümlesi kesinlikle yanlış olup konu üzerinde müteakip altı paragrafta genişçe durulacaktır. Bir kere, Bahar’ın kendisinin Türkiye Dışişleri Bakanlığı Arşivinde araştırma yaptığını dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Adı geçenin, başkalarının kitaplarında bulunan bazı Türk diplomatik arşiv belgelerini önyargıları doğrultusunda ters yüz edip yorumlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Gerçekte, Dışişleri Bakanlığı Arşivi Nazi işgali altında yaşayan Türk uyruklu Yahudiler lehinde müdahalelerde bulunmak için mevkiilerini kullanan Türk diplomatik temsilcilerinden söz eden yüzlerce belgeyle doludur. Türk diplomatları İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk uyruklu Yahudilere yardım etmek için birkaç şekilde hareket etmişlerdir. İlk önce, Yahudiler Konsolosluklara yeniden kaydedilerek Türk yurttaşlıkları güncelleştirilmiş ve Nazi ve Vichy zulmünden korunmaları gerektiğinde mahalli makamlara Türk uyruklu oldukları bildirilmiştir. Bu görüldüğü kadar kolay olmamıştır. İkinci Dünya Savaşının başlarında Fransa’da yaklaşık 20.000 Türk Yahudisi yaşıyor; bir o kadar sayıda olanı da diğer Avrupa ülkelerinde ikamet ediyordu. Bu insanlardan bazıları Fransa’nın daha iyi imkanlar vaat ettiği düşüncesiyle Birinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye’yi terk etmişlerdi. 1940 itibarıyla, pek çok Türk Yahudisi Fransız Yahudileriyle evlenip Fransız yurttaşı doğan çocuk ve torun sahibi olmuş; kendileri de Fransız uyruğuna geçmişti. Bazıları da Türk yurttaşlıklarını korumuş ve her beş yılda bir Türk Konsolosluklarındaki kayıtlarını yenilemişlerdir. Bazıları ise bu işi ihmal edip yurttaşlıklarını kaybetmişlerdi. 23 Mayıs 1928 tarihli ve 1312 sayılı Türk Yurttaşlık Kanunu ahkamı Konsolosluklara kayıtlarını yaptırmayan yurtdışında mukim Türklerin yurttaşlıktan iskat edileceklerine amirdi. Bu durum Fransa’daki Türk Yahudilerinin çoğu için önem taşımadığı benziyordu; zira Fransız Yahudisi olmak Türk Yahudisi olmaktan çok daha avantajlı gözüküyordu. Ancak Nazilerin Yahudilere zulmetmeye başlaması ve Türk diplomatlarının Türk Yahudilerini Yahudi aleyhtarı kanunlardan muaf tutmak için müdahaleye başlamalarından sonra Türk yurttaşlıklarını kaybedenler birdenbire Türk yurttaşı olmanın Fransız yurttaşı olmaktan daha yeğ olduğunu düşünmeye koyulmuşlardır. Büyük sayıda insan Türk yurttaşlığını yeniden kazanmak için başvuruda bulunmuş; her başvuru için Ankara’ya sormak gerekmiştir. Türk Yahudileri Türk belgelerini ibraz edene kadar gittikçe artan zulme maruz kalmışlardır. Vichy makamları bazen Nazilerden daha haşin davranmışlardır¹⁶.

Türk diplomatları bazen kendileri belge sağlamışlardır. Angarya veya toplama kamplarına gönderilme tehlikesiyle yakinen yüz yüze kalan veya evlerinden, apartmanlarından ve işyerlerinden atılmakla tehdit edilen Türk Yahudilerine Türk nüfus cüzdanları verilmiştir. Diğer bir çare olarak, belgeleri Ankara’da düzenlenmekte olanlara Türk yurttaşları sayılmaları için belge tedarik edilmiştir. Türk diplomatları zaman zaman toplama kamplarına

16 Bk. Bilal Şimşir, *Türk Yahudileri Avrupa Irkçılığına Karşı Türkiye’nin Mücadelesi Belgeler (1942-1944)*, 2 Cilt, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010.

gitmişler ve pasaport ve sair belgeler vererek Türk Yahudilerinin Yahudi aleyhtarı kanunlardan muaf tutulmaları için Alman ve Vichy makamları nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunmuşlardır¹⁷. Bu yüzdendir ki 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesinin İkinci Dünya Savaşı kısmında Türkiye'nin 1939-1945 yılları arasında dünyayı kasıp kavuran ve milyonlarca insanın hayatına mal olan savaşta tarafsız kaldığı, bu süre zarfında Türk diplomatlarının olağanüstü çabalar harcıyarak görev yaptıkları Nazi işgali altındaki ülkelerde yaşayan çok sayıda Türk Yahudisini Nazi zulmünden ve ölüm kamplarından kurtarmayı başardıkları vurgulanmaktadır.

Türk Musevileri 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi'ye göre, "Türkiye'nin Avrupa'daki bu Nazi zulmüne dayanamayan değerli konsolos ve büyükelçileri, kimi zaman diplomasinin sınırlarını zorlayarak yurttaşlarını esir kamplarından kurtarmak için çırpınıyorlardı. Kimi zaman tehlike altındaki Musevileri Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gibi göstererek Türkiye'ye ulaşmalarını sağlıyor, kimi zaman da başka ülke vatandaşı olan Musevilere Türkiye Cumhuriyeti pasaportu vererek Almanların elinden kurtarıyorlardı. Özellikle, Fransa ve Rodos'ta Türk diplomatların yaptıkları, yıllar sonra efsane gibi anlatılacaktı¹⁸." Nitekim, Birleşmiş Milletlerin New York'taki merkezinde "Visas for Life: The Righteous Diplomats Project" başlığıyla 3 Nisan 2000'de açılan ve yaklaşık bir ay süren sergide Holokost'ta Yahudilerin hayatlarını kurtardıkları için onurlandırılan diplomatlar arasında Rodos Konsolosu Selahattin Ülkümen, Marsilya Muavin Konsolosu Necdet Kent ve Paris Muavin Konsolosu Namık Yolga da yer almışlardır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin işbirliğiyle düzenlenen serginin programına American Jewish Committee (AJC), Anti-Defamation League (ADL), Committee for Righteous Deeds of Temple Shalom for the Arts, History Channel, Jewish Joint Distribution Committee, Jewish National Fund (JNF), World Jewish Congress (WJC), Simon Wiesenthal Center-Museum of Tolerance, Survivors of the Shoah Visual History Foundation ve Yad Vashem gibi önde gelen Yahudi kuruluşları katılmışlardır¹⁹.

Serginin açılış gününde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan adına Genel Sekreter Dış İlişkiler Yardımcısı Gillian Sorenson ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri adına Yüksek Komiserliğin New York Bürosu Direktörü Bacre Waly Ndiaye yaptıkları konuşmalarda diğer onurlandırılan diplomatlarla birlikte Ülkümen, Kent ve Yolga hakkında da sitayişkar beyanlarda bulunmuşlardır. Takdir konuşmalarını yapanlar arasında Holokost mağduru ve Nobel Barış Ödülü sahibi Elie Wiesel, New York Belediye Başkanı Rudolph Giuliani, İsrail'in Birleşmiş Milletler nezdindeki Daimi Temsilcisi Yehuda Lancry,

17 *Ibid.*

18 Kamhi, *age.*, s. 75.

19 "Note to Correspondents. Visas for Life: The Righteous Diplomats Exhibit", United Nations Press Release, New York, 4 April 2000, pp.1-3.; Edith Lederer, "Holocaust-Era Heros Are Honored", Associated Press, 4 April 2000, p. 3; Lisa McGinley, "Show Honors Officials Who Defied Nazis", *The New York Times*, 18 June 2000, Section 14 CN, s. 21.

Portekiz eski Cumhurbaşkanı'nın eşi Maria Jesus Barroso Soares, WJC Başkan İsrail Singer, JNF Başkan Ron Lauder, Yad Vashem Yönetim Kurulu Başkanı Avner Shalev, AJC İcra Direktörü David Harris, ADL İcra Direktörü Abraham Foxman, Simon Wiesenthal Center-Museum'un Yardımcı Yöneticisi Haham Abraham Cooper, Committe for Righteous Deeds of Temple Shalom for the Arts'tan Haham David Baron ve Visas for Life: The Righteous Diplomats Project'in Direktörü Eric Saul da yer almıştır²⁰.

Stanford Shaw, "Turks and Jews", in Sinan Kunalalp, ed. *Studies in Ottoman and Turkish History: Life with the Ottomans* (İstanbul: The Isis Press, 2000) ve Arnold Reisman, *Shoah, Turkey, the US and UK* (Charleston, SC: BookSurge Publishing, 2009) künyeli eserlerde yer alan Türk, Fransız, İngiliz ve Amerikan arşiv belgeleri de Bahar'ın kitabının 99. sayfasındaki iddiasının aksini kanıtlamaktadır. Her iki eserin de yazarın kaynakçasında bulunmaması cahi sualdir. Arnold Reisman, *An Ambassador and a Mensch: The Story of a Turkish Diplomat in Vichy France* (Lexington, KY: CreateSpace Publishers, 2010)'da da Yad Vashem'in resmi nüfus verileri kullanılarak Türk kökleri olmayan bir Fransız Yahudisinin Türk kökleri olan bir Fransız Yahudisinden 3,7 misli daha fazla Hitler'in fırınlarında can verme akıbetine uğradığı tespit edilmiştir. Bu durum Fransa'daki Türk diplomatlarının müdahalelerinden kaynaklanmıştır²¹. Dolayısıyla, Holokost üzerine birçok değerli araştırmannın yazarı Michael Marrus'un "Nazi işgali altındaki ülkelerde yaşayan Yahudi yurttaşları sınır dışı edilmekle tehdit edildiklerinde Türkler bunlara karşı yükümlülük duymuşlardır" demesi boşuna değildir²². İkinci Dünya Savaşı ve Holokost uzmanı Henry Feingold daha güçlü ifadeler kullanarak "Türkiye Fransa'da yaşayan Türk Yahudilerini [Auschwitz'e] sevkten kurtarmış ve onların sarı yıldız rozeti takmaları mecburiyetini protesto etmiştir" demiştir²³. Fransız Nazi avcısı avukat ve bilgin Serge Klarsfeld'in sağladığı bilgilere göre, Fransa'daki 20.300 Türk Yahudisinden Auschwitz'de ölenlerin sayısı 1659'dur. Bu rakam diğer Avrupa ülkelerindeki Yahudi ölüm yüzdesinden çok daha küçüktür²⁴. Amerikalı tarih profesörü Wayne Bowen Fransa'da çoğu Türk yurttaşlığını kaybetmiş 2.000'in üzerinde Türk Yahudisinin Türk diplomatlarının müdahalesi sonucu hayatlarını kurtardıklarını yazmaktadır²⁵.

Daha ötesi, 1942-1944 yıllarında ABD'nin Ankara'daki Büyükelçisi kendisi de bir Yahudi olan Laurence Reinhardt'ın Vaşington'daki Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporlar Türk

20 *Ibid.*

21 <https://historynewsnetwork.org/articles/126955>

22 Michael Marrus, *The Holocaust in History*, Lester and Orpen Denny Publishers, Toronto 1987, p.178.

23 Henry Feingold, *Bearing Witness: How America and Its Jews Responded to the Holocaust*, Syracuse University Press, Syracuse, New York 1995, s. 91.

24 Gil Hofman, "Not Chickening Out in Turkey", *The Jerusalem Post*, 9 December 2011, s.17.

25 Wayne Bowen, "Turkey and the Second World War: Non-Belligerent But Not Neutral", Hasan Celal Güzel, Cem Oğuz, Osman Karatay, eds., *The Turks*, Yeni Türkiye Publications, Ankara 2014, s. 175.

hükûmetinin Fransa'da bulunan Türk Yahudilerinin Nazi zulmünden kurtarılması için elinden geleni her şeyi yaptığını göstermektedir. Bu cümleden olarak Türkiye'nin Vichy hükûmeti nezdindeki Büyükelçisi Şevki Berker'in yaptığı teşebbüsler sonucunda elliüç kişilik bir Yahudi kaflesi Fransa'dan hareketle demiryoluyla Milano, Viyana, Niş ve Belgrad üzerinden 16 Şubat 1944'te İstanbul'a varmıştır²⁶. Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu 10 Ocak 1944'te Büyükelçi Reinhardt'a hükûmetinin yurtdışında tehlikede olan Türk Yahudilerinin korunması için mümkün olan her adımın atılacağını ve Türk yurttaşlarına yapılması istenilen muamelenin Türk yurttaşlığını kanıtlayabilecek herkes için talep edileceğini söylemiştir. Menemencioglu 26 Ocak günü Büyükelçi Reinhardt'a hükûmetinin Fransa'daki Türk Yahudilerinin korunması için azami çabayı göstereceğine dair güvence vermiştir²⁷. Menemencioglu 16 Mayıs'ta Büyükelçi Reinhardt'a Vichy'deki Türkiye Büyükelçisine birçok kere verilen özel talimatlarda Yahudilerin korunması için elinden gelen her şeyi yapmasının söylendiğini ve Fransa'dan gelen çok sayıda Türk uyruklu Yahudinin Vichy'deki Türkiye Büyükelçisinin çabalarının hiç olmazsa kısmen başarılı olduğunu ifade ettiklerini bildirmiştir²⁸. Büyükelçi Steinhardt Fransa'daki Türk Yahudilerinin korunması hakkında Türkiye Başbakanı Şükrü Saracoğlu, Dışişleri Bakanı Menemencioglu, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Cevat Açıkalın, Genel Sekreter Yardımcısı Feridun Cemal Erkin, Konsolosluk Dairesi Genel Müdürü Kemal Aziz Payman ve diğer Bakanlık üst düzey yetkilileriyle yaptığı görüşmeler sonucunda Türk hükûmetinin bu konudaki tutumunun, birçok kaçınılmaz güçlüklerle rağmen, her alanda işbirliğinde bulunma arzu ve çabasından kaynaklandığı intibamı elde ettiğini belirtmiştir²⁹.

1942-1945 yıllarında Paris'te Başkonsolos olan Fikret Şefik Özdoğan'ın "tutum ve çabalarının birçok Türk Yahudisinin hayatta kalabilmesinde rolü olduğunu, buna karşılık hak ettiği ilgi ve övgüyü almadığı" (s.152) görüşünün ikinci kısmına katılmak mümkün değildir. Türk Yahudileri Kudüs'teki Yad Vashem'den (Soykırım Şehitleri ve Kahramanlarını Anma İdaresi), Selahattin Ülkümen'e ilaveten, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudileri kurtaran diğer bazı Türk diplomatlarının da "Uluslararası Dürüst Adam" olarak tanınmalarını istemişlerdir. Avrupa'da Nazi işgali altındaki ülkelerde görev yapan bu diplomatlar kişisel inisiyatiflerini kullanarak hayatlarını riske atıp Yahudilere yardımcı olmuşlardır. Onların bu hareketleri katı bir tarafsızlık politikası izleyen İsviçre'nin diplomatlarından farklı olmuştur. Yad Vashem sözkonusu diplomatların anısına 13 Mayıs 1996'da Kudüs'te Har Hazikaron'da bir levha dikmiştir. Törene katılanların arasında Türkiye'nin Tel Aviv'deki Büyükelçisi Barlas Özener, Yad Vashem'in Yönetim Kurulu Başkanı Avner Shalev, Türk

26 Library of Congress, Washington DC, Manuscript Division, Laurence Reinhardt Papers, Box 45: Report on Evacuation of Jews from Europe, 20 February 1944, 1-4.

27 *Ibid*, 9.

28 United States National Archives and Records Administration, College Park, Maryland, 840.48 Refugees/6025. Laurence Steinhardt (Ankara) to Secretary of State. Turkish Jews in France, 16 May 1944.

29 Steinhardt Papers, Box 45, 13.

Musevileri 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi ve bu vakfın küratörü Harry Ojalvo da bulunmuştur. Levhada adı yazılı olanlardan biri de Fikret Şefik Özdoğanlı'dır³⁰. Merkezi New York'ta bulunan Uluslararası Raoul Wallenberg Vakfı da İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudileri kurtaran Türk diplomatları arasında Fikret Şefik Özdoğanlı'nın adını saymaktadır³¹. Keza, İstanbul'daki 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesinde İkinci Dünya Savaşı ve Türk Diplomatları başlığı altındaki panodaki Şeref Tablosunda sıralananlara Fikret Şefik Özdoğanlı da dahildir.

Kitabın son sayfasının son cümlesindeki "1938 yılının ikinci yarısından 1944 sonlarına kadar Türkiye üzerinden transit geçebilen yaklaşık 12.000 Yahudi mülteci" ibaresindeki rakam gerçekçi olmaktan uzaktır. Nitekim yazar bu iddiasını kanıtlayabilecek hiçbir dipnot, kaynak ve referans verememektedir. Türk hükûmetinin İkinci Dünya Savaşı sırasında çeşitli Yahudi ve Amerikalı kurtarma kuruluşlarına İstanbul'da büro açıp faaliyette bulunma izni vermesinden sonra Türkiye'nin coğrafi konumu Yahudilerin Filistin'e geçmeleri için çok elverişli imkan sağlamıştır. Avrupa'da sınırların kapalı olmasına rağmen, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Macaristan, Polonya ve hatta Hollanda'dan yola çıkan Yahudi mülteciler gemi ve trenle veya yaya Türkiye'ye ulaşabilmişlerdir. O yıllarda Filistin'e Yahudi göçü Türkiye üzerinden yapılıyordu. Yasal veya yasadışı bütün mülteci kafileleri Türkiye'den geçiyordu. Türkiye köprü ülkeydi. Mülteciler gerek karadan gerek denizden mutlaka Türkiye köprüsünü kullanıyorlardı. Buradan geçmeden Filistin'e gidilemiyordu. Zira, başka bir yol bulunmuyordu. Türkiye savaş yıllarında Nazi işgali altındaki ülkelerden kaçan Yahudiler için emin bir geçiş koridoru teşkil etmiştir³².

Paul Levine ve Rıfat Bali en az 16.000 Yahudinin Türkiye yoluyla Holokost'tan kaçtıklarını ve bazı tahminlerin bu rakamın çok üzerinde olduğunu yazmaktadırlar³³. Henry Feingold bu rakamı 30.000 olarak vermektedir³⁴. Türk Yahudileri tarihi üzerinde geniş araştırmalar yapan Esther Benbassa ve Aron Rodrigue 37.000 Avrupalı Yahudinin 1934-1944 arasında Türkiye'yi transit mahalli olarak kullanarak Filistin'e göç ettiklerini belirtmektedirler³⁵. Stanford Shaw ise savaş yıllarında 16.474 "resmi" Yahudi mültecinin Türkiye üzerinden geçtiğini ifade etmektedir. Adı geçen, buna ilaveten de yaklaşık 75.000 Yahudinin yasadışı

30 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Karakusunlar, Ankara, Dosya: İsrail-1996. 13 Mayıs 1996'da Yad Vashem'de Yapılan Tören. Barlas Özener (Tel Aviv)'den Dışişleri Bakanlığına Telgraf, 13 Mayıs 1996.

31 <https://www.raoulwallenberg.net/?en/saviours/diplomats/turkish-diplomats-honored-new.2742.htm>

32 Jerome Chanes, *Antisemitism: A Reference Handbook*, ABC-Clio, Santa Barbara, CA 2004, p.204.

33 Paul Levine, "On-lookers", in Peter Hayes and John Roth, eds., *The Oxford Handbook of Holocaust Studies*, Oxford University Press, Oxford and New York 2010, p.161; Bali, *Toplu Makaleler I*, p.146.

34 Henry Feingold, *The Politics of Rescue: The Roosevelt Administration and the Holocaust, 1938-1945*, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ 1970, s. 287.

35 Esther Benbassa and Aron Rodrigue, *Sephardi Jewry: A History of the Judeo-Spanish Community 14th-20th Centuries*, University of California Press, Berkeley, CA 2000.

yollarla Türkiye'ye giriş yaptığını; bunların çoğunun yasal veya yasadışı şekilde deniz veya Suriye üzerinden Filistin'e gittiklerini eklemektedir³⁶. İngiliz hükûmeti 1939-1942 yıllarında Filistin'i Yahudilere yasaklamış olmasaydı, mültecilerin sayısı çok artardı.

Metinde çok sayıda ad, unvan, yer ve tarih hatalarına rastlanmaktadır. Örneğin, Selahattin Ülkümen 1943-1944'te Rodos'ta Başkonsolos olmayıp Konsolostu (s. 52); Hans Kroll 1936-1943'te Ankara'daki Alman Büyükelçiliğinde Genel Sekreter değil Birinci Sınıf Müsteşar olarak görev yapmıştır (s. 103); Vichy hükûmeti nezdindeki Türkiye Büyükelçisi Şevki Berker görevine Aralık 1943'te değil 28 Eylül 1943'te başlamıştır (s. 144); 1943'teki Berlin Büyükelçiliği Katibi Fikret Belbaz'ın doğrusu Berlin Büyükelçiliği Başkatibi Fikret Belbez'dir (s. 154); Selahattin Ülkümen'in oğlunun adı sadece Mehmet olmayıp Mehmet Ufuk'tur (s. 183); Selahattin Ülkümen'in eşi Mihrinisa çocukları Mehmet Ufuk'un doğumundan sonra meydana gelen komplikasyonlar sonucu değil kalp sektesinden ölmüştür (s. 183); Selahattin Ülkümen Tahran'daki RCD Teşkilatı Genel Sekreter Yardımcılığından değil Ankara'daki merkez görevinden yaş haddi nedeniyle emekli olmuştur (s. 184); Selahattin Ülkümen'in anıları ilk defa *Güneş* gazetesinde 30 Nisan-30 Mayıs 1989 tarihlerinde bir ay değil 30 Nisan-6 Mayıs 1989 arasında bir hafta süreyle çıkmıştır (s. 178); Selahattin Ülkümen'in müdahalesiyle kırkiki Yahudinin Rodos'taki Alman karargahından enterne edilmiş topluluktan çıkarılıp serbest bırakılmasının tarihi 20 Haziran 1944 değil 20 Temmuz 1944'tür (s. 188); Selahattin Ülkümen'in eşi Mihrinisa 28 Haziran 1945'te değil 28 Temmuz 1945'te ölmüştür (s. 191); Viyana Başkonsolosu Behçet Şefik Özdoğancı'nın bu şehirdeki görevi Temmuz 1943'te değil 6 Eylül 1943'te sona ermiştir (s. 205); Vasfi Menteş Bern'de 3 Ağustos 1936-20 Ekim 1943'de değil 19 Ağustos-19 Ekim 1942'de Büyükelçilik yapmıştır (s. 212 n21); 6 Eylül 1943'te Viyana'dan ayrılan Başkonsolos Behçet Şefik Özdoğancı'nın 13 Temmuz 1943'te Ankara'da Dışişleri Bakanlığının protokol işlerinden sorumlu dairenin genel müdür yardımcısı olarak işe başlaması mümkün değildir (s. 217); Behçet Şefik Özdoğancı ve kardeşi Fikret Şefik Özdoğancı 1947'de değil bir yıl sonra 8 Temmuz 1948 tarihli ve 5250 sayılı Dışişleri Bakanlığının Yeniden Teşkilandırılması Kanununun 4. maddesi uyarınca re'sen emekliye sevk edilmişlerdir (s. 234 ve 236); İkinci Dünya Savaşı yıllarında Paris'te Ahmet Nesip Tulgay diye bir konsolos bulunmamaktaydı (s. 246); Türk Boğazlarından geçişi düzenleyen 1938 Montreux Antlaşması değil 20 Temmuz 1936 tarihli Montreux Sözleşmesidir (s. 259).

Metnin birçok sayfasında adı geçenlerden Laurence Steinhardt, Feridun Cemal Erkin ve İlder Türkmen gibi önde gelen şahsiyetlerin indekste yer almamaları kitabın ayrı bir kusurudur.

Holokost bazı tarihçilerce, sanki boşlukta vuku bulmuş gibi, kendi başına bir mesele olarak ele alınıp incelenmeye çalışılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı ortamı ise daha ziyade arka planda tutulmaktadır. İki olayı birbirinden ayırmak mümkün değildir; zira savaş Holokost'u tetiklemiş ve "Yahudi meselesinin nihai çözüm"ü ancak bu şartlarda uygulamaya

36 Shaw, *Turkey and the Holocaust*, s. 266.

konabilmiştir. Yaklaşık altmış milyon kişinin öldüğü İkinci Dünya Savaşı insanlık tarihinin o güne kadar gördüğü en büyük tahribattır. Ölenlerin altı milyon kadarı Yahudidir³⁷. Türkiye bu savaşa methaldar olmadığı için Türkiye’de yaşayan Yahudilerin hiçbirinin parmağı kanamamıştır.

İkinci Dünya Savaşında Türkiye ve “Yahudi Meselesi” İkinci Dünya Savaşı yıllarında tarafsızlık statülerine dayanarak Yahudileri koruyan ve kurtaran Türk diplomatlarının bu çabalarına gölge düşürmeyi, izlediği hayırhah tarafsızlık politikasıyla savaşa sürüklenmeyip Alman işgali altına düşmemeyi başararak 85.000 nüfuslu Türk Yahudi cemaatinin can güvenliğini sağlayan Türk hükümetinin cansiperane faaliyetlerini dolaylı yollarla kötülemeyi ve Türk diplomatları ile Türk hükümetinin 1939-1945 dönemindeki tutum ve davranışlarını takdirle karşılayanların beyanlarını küçümsemeyi amaçlamaktadır. Kitabın bu haliyle Türk bilim camiası ve kamuoyunun büyük kesiminde yoğun tepkilere yol açacağı muhakkaktır. Bununla birlikte, konu hakkında araştırma yapanların yazarın çalışmasında ileri sürdüğü iddiaları göz önünde tutması gerekecektir.

Yücel GÜÇLÜ

37 Holokost ile İkinci Dünya Savaşının birbiriyle ayrılmaz şekilde bağlı olduğu hakkında bk. Arno Mayer, *Why Did the Heavens Not Darken? The “Final Solution” in History*, Pantheon Books, New York 1988; Christopher Fettweis, “War as Catalyst: Moving World War II to the Center of Holocaust Scholarship”, *Journal of Genocide Research*, Vol.5/No. 2 (June 2003), s. 225.